

**Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»**

**Приложение 1
к АООП ООО**

Утверждаю

Директор ГБОУ «С(к)ОШИСС имени В.Ш.Дагаева»

_____/ Ч.А.Гайрабеков/
Приказ № 80 от 30 08 2024 г.

**Рабочие программы
по учебным предметам основного общего образования
5-10 классы
(слепые)
2024 - 2025 учебный год**

**Рабочая программа
по учебному предмету «Чеченский язык»
8 класс**

для обучающихся с умственной отсталостью (интеллектуальными нарушениями) с учетом психофизических особенностей слепых обучающихся

(вариант 1)

2024-2025 учебный год

Составитель:
Мучуева М. А.
учитель

Довзийтаран кехат

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан йукъара характеристика

Белхан программа «Нохчийн мотт» 8-чу классан хIоттийна коьртачу йукъарчу Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догIуш, тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран бух тIе а тевжаш гIуран беттан 19-чу дийнахь 2014-чу шарахь №1522 йолуш, АООП ООО ГБОУ «С(к)ОШИСС В. Ш. Дагаевн цIарахчу» бIаьрса доцчу дешархошна лерина, хIоттийна ФАОП УО (вариант 1), тIечIагIдина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран лахьанан беттан 24-чу дийнахь 2022 ш. №1026 а йолуш, ФРП-ца а йогIуш

Программа хIоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хIинцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хIоттош, методически гIо-накьосталла даран Iалашонца.

Программа хIоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хIинцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хIоттош, методически гIо-накьосталла даран Iалашонца.

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процессехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хIинцалера некъаш кхочушдан;

билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъатема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачукепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

2) Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

Нохчийн меттан программа лерина йу коррекционни дешаран учрежденина, заьлапчу берашна (б1аьрса г1ийлачу).
Программа нисйина, дешаран сахьташ декьна ду урокийн коьчалшка берийн шерашка хьаьжжина.

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функциональни тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртх1отторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу т1екаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен т1екаренан а, ойла йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукьахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта г1ирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт 1амор т1ехьажийна ду дешархочун оздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, ойлайар, иэс, суртх1оттор, ша кхочушден дешаран г1уллакх кхиорна а.

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет 1аморан 1алашонаш

Коьртачу йукьарчу дешаран программашца нохчийн мотт 1аморан 1алашонаш йу:
патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолг1а пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, т1екаренан г1ирсе а санна кхетаме йукьаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран г1ирс, йукьараллин уьйр кхолларан г1ирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан д1ах1оттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически г1ирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан оздангалла а практикехь карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехь тайп-тайпанчу грамматически г1ирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гҮллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тҮекаренан хьелашкахь гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гҮирс санна караберзор;

ойланан гҮллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехь дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, обшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехь йолчу текстийн чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гҮллакхах, йукъарчу маIнех, маIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гҮирсийн гҮллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

Дешаран планехь «ненан мотт (нохчийн)» дешаран

Предметан меттиг

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина:

8 классехь – 34 сахьт (кIиранахь–1 сахьт),

2.Дешаран предметан чулацам.

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн мотт кхуьуш болу хилам санна. Къоман меттан, культурин, историн уьйр.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар.

Диалоган тайпанаш: гҮллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар, хаамах жоп дехар, хаам бар.

Текст

Текст къамелан произведени санна. Текстан коьрта билгалонаш (жамI дар).

Текстан дIахIоттам. Абзац.

Морфологи. Къамелан оздангалла

Морфологи метан Илманан дакъа санна (жамІ дар).

Хандош

Хандешан 1-раа, 2-гІаа спряженеш. Дешанорамехъ мукъа
абзнаш хийцадалар.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш.

Хандешан билгала, бехкаман, лааран, гІедожорансаттамаш. Хандешанхаттаран а, латтаман а кепаш.

Хандешнашца дацаран дакъалгаш (ца, ма) нийсайаздар.

Хандош морфологически къастор.

Куцдашах кхетам. Куцдешнийн йукъара грамматически маъІна.

Куцдешнийн тайпанаш. Куцдешнийн дустаран даржаш.

Куцдешнийн кхолладалар.

ГІуллакхан къамелан дакъош

ГІуллакхан къамелан дакъойх йукъара кхетам. Коьрта къамелан дакъош гІуллакхан къамелан дакъойх къастор.

ДештІаьхье

ДештІаьхьенийн тайпанаш.

Хуттург

Хуттургийн тайпанаш,

Айдардешнаш

Дешаран-методически комплект

I. Йуккърчу йукъардешаран ишколашна лерина нохчийн меттан Iаматаш:

1. Овхадов М.А., Махмаев Ж.М., Абдулкадырова Р.А. 5, 6-чуй классашна.

2. Овхадов М.А., Абдулкадырова Р.А. 7-чу классана.

3. Джамалханов З.Д., Вагапова Т.М., Эсхаджиев У., Овхадов М.Р.,
Абдулкадырова Р.А. 8 – 9-чуй классашна.

Джамалханов З.Д., Овхадов М.Р., Абдулкадырова Р.А. 10-11-чуй классашна

II. Нохчийн меттан Iаматашна методически хъехамаш.

III. Диктантийн, изложенийн гуларш. Тайп-тайпана тексташ, тесташ.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш

3.Кобртачу йукъарчу дешаран тIегIанехь «ненан мотт(нохчийн)» дешаран предмет карайерзоран кхочуш дан лору жамIаш

Личностни жамIаш

Кобртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гIуллакхийн цхъааллехь, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъобздангаллин мехаллашца, йукъараллехь тIеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догIуш а долуш, цул сов, жамIаша ша-шен доварехь, ша-шен кхетош-кхиорехь, ша-шен кхиорехь адаман чохъара хъелаш кхолларехь аьтто а бо.

Кобртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIаша гайта деза позитивни мехаллехь кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепенбуха тIехь а, кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехь а гIуллакхдаран зеделларг совдакхар, цу йукъахь кху декъахь:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакьонаш тЕэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакьонаш, маршо, бакьдолу хьашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукьараллин, виначу мехкан, пачхьалкхандахарехь жигара дакъалацар, цу йукьахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тЕцаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукьараллин институташа дечу гУллакхах кхетар; коьртачу бакьонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукьараллин норманех, нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тЕхь кхийнчу поликультурни йукьараллехь адамийн вовшашца йолчу йукьаметтигийн бакьонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гУллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гЮ дан гЕртар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни гУллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Патриотическикхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гУллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Илманца, исбаьхьаллица, тЕман хьуьнаршца, халкъан кьинхьегаман кхиамашца, (цу йукьахьисбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукьаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Галаман а тЕаьхьало,хЮлламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синььоздангаллин кхетош-кхиоран:

гИллакх-оьздангалла къасточу хьелашкахь оьздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукьахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткьа иштга оьздангаллин, бакьонийн норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хЮманан хин йолчу тЕаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукьараллехь лело ца догЮ гУллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакьонашца а цхьаьна ца догЮ гУллакхаш жигара тЕцаэцар; шен а, йукьараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жобпалла а.

Эстетическикхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаъхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаъхьаллин эмоцин тІеІаткъамах кхетар; зІенан а, ша-шен гайтаран а гІирсех санна исбаъхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьненан а исбаъхьаллин мехаллех кхетар; исбаъхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахъ ша-шен гайтарегІертар.

Физическикхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийнхьал а кхиоран:

шен дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна тІе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могошаллина жобпаллехъ хилар а, дахаран могошчу кепана тІехъажам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакъонаш ларйар, дІанисийна дешаран а, садаІаран а раж; диллина физически жигаралла); тІаьхьенех кхетар, зене марздларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синІаткъаман а, могошаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тІецаэцар; кхерамзаллин бакъонаш ларйар, цу йукъахъ ишколан меттан дешаран процессехъ интернет-гуонехъ кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукъараллин, хааман, Іаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукъахъ шена зеделлачух кхеташ а, кхин дІа йолу Іалашонаш хІиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тІеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гІирсех нийса пайдаэцар, цу йукъахъ нохчийнматтахъ йазйинчу литературин произведенешкарчумасалшна тІе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гІалат дала бакъо хилар къобалдар.

Къинхьегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хьажаман практикинхьесапаш (добзалан, ишколан, гІалин, мехкан дозанехъ) кхочушдарехъ жигара дакъалаца тІехъажам хилар, цу тайпана гІуллакх дІадоло, план хІотто а, ша кхочушдан а хьуьнар хилар; корматаллаш а, тайп-тайпана къинхьегам а практикехъ Іамо дог дар, цу йукъахъ Іамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тІехъ а; къинхьегаме а, къинхьегаман жамІашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хьесапийн шен траектори дІахІоттор; хиндолчух долу шен хьесапаш схьадийца хаар.

Экологинкхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехь хьесапаш кхочушдархьама йукъараллин а, Iаламан а Iилманийн декъехь долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хIоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тIаьхьалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тIегIа лакхайаккхар, экологин проблемаш

йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тIецаэцар, цу йукъахь экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиънарш а; Iаламна, йукъараллина,техноложина йукъахь долчу хьелашкахь гражданина а, хьаштхочо а санна айхьа дан дезачух кхетар; экологин хьажаман практикин тIуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Iилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Iаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Iаламан а,йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Iилманан кхетамийн вайн заманан къепеца тIуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран тIирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман тIуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тIехьажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало тIертар а.

Дешархо йукъараллина, Iаламан агIуонанхийцалучу хьолех воларан:

Йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин тIуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин тIуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш;билггал доцчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически тIуллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна тIуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза тIуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех

лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш кьен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хЮоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикин, йукъараллин, Галаман вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Гаткъам бар, Галашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тГабхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тЕ а тевжаш, Гаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тГабхьалонийн мах хадо; Гаткъамечухьолан мах хадо, тЕэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тГабхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хЮьттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гЮуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

Предметни жамлаш

1. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

ТЕкаре:

ТЕкаренан хьелашка, Галашонашка хьабжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахь а, дискуссешкахь а, барта монологически къамелехь а, йозанан тексташкахь а ша (шена хетарг) гайта;

ТЕкаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гИрсаш бовза, йукъараллин хьабькийн маьИнех кхета;

къовсаме хьелаш кхолладаларан бахьанаш довза, къовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хьайн дуьхьалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дГайахьарехь йийцаре йиллинчу темица догЮу хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тЕкаренна тЕтарна атЕхьажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхЮотто, башхаллаш а, позициьн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически

экспериментан, талларан, проектан жамлаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Галашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хьабжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хИтто.

ЦхъаьнагГуллакхдар:

билгал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх гЮлехьхиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Галашо кхочушйарехь вовшашца зГе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхъаьна гГуллакхдаран Галашо йуьхьарлаца, цу Галашоне кхача цхъаьна дараш хИтто: гГуллакх дГасадекъа, барт бан, цхъаьна бечу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамІ дан, куьйгалла дан, тГедиллар кхоч ушдан, муьтІахь хила кийча хилар гучудаккха;

цхъаьна бен болх вовшахтохаран план хЮтто, шен гГуллакх къасто (вовшашца зГе хиларан массо а декъашхочунна бакъахьа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дГасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хьен штурм»), кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцудекъехьлакхарчу жамІашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тГехь ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зГе хиларан декъашхоша шаш хИттийнчу критерешца; жамІаш йуьхьанцарчу хьесапцаа, тобанан хЮра декъашхочун цу жамІашка кхачоран гГуллакхца адуста, жобпаллин гуо дГасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

2.Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхъамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хЮтто, болчу гГирсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йеллаварианташ тГечІагІйан;

дарийн планша хЮтто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпаллатГеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран, рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран планйало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;

Гуллакхдаран жамIашка кхачаран (цакхачаран) бахъанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахъанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тIекаренан Iалашонашка а, хьелашка а хьаьжжина, шен къамел нисдан а; тIекаренан Iалашонан а, хьелийн а жамI цхьаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тIехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахъанех а кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тIеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гIалатвала бакьо йолушхиларх кхета;

ша а, кхиберш а, йемал ца беш, тIеэцар; цIеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Iуналла дан йиш цахиларх кхета.

4.Нохчийн меттан тематикин планировани

Раг1	Урокан ц1е	Маса сахьт	Кобрта кхетамашший, хааршший
1	Нохчийн маттах дош.	1	Дешархошна дийца, нохчийн мотт гуттар ширчех цхьаь хилар а, и муьлхачу билгалонаша ч1аг1до а.Иштта дешархошна хаа деза, вайн мотт бийца атта а, хьалдолуш а хилар. Х1инцалера нохчийн литературни мотт кхиарх лаьцна кхетам балар.
2	5-6 классашкахь 1амийнарг карладаккхар. Билгалдош, цуьнан билгалонаш.	1	Билгалдешан грамматически билгалонаш карлахар.Билгалдашах долу хаарш к1аргдар.
3	Ц1ерметдош, цуьнан билгалонаш. Хандош, цуьнан билгалонаш.	1	Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар: легар,дожарийн чаккхенаш нийсайазйар, цо предложенехь деш долу синтаксически г1уллакх.
4	Талламан болх «Шемал Нохчийчохь».	1	Дешархойн хаарш таллар.
5	Г1алаташ т1ехь болх. Литературни меттан стилаш.	1	Литературни меттан стилаш дешархошна йовзийтар,стилаш къасто хаар.
6	Диалог – текстан кеп. Диалоган кепаш.	1	Диалог – текстан кеп хилар дешархошна довзийтар.Диалоган нийсайазйаран бакьонаш йовзийтар. Диалоган кепаш дешархошна йовзийтар.Г1иллакхан,т1едилларан,хаттаран, дагаваларан и.д.кх .хилар билгалдаккхар.
7	. Хандешан саттамаш. Билгала саттам.	1	Хаа деза муьлха саттамаш бу хандешан, х1ун гойту х1ора саттамо. Хандешан билгала саттамах лаьцна дешархошна кхетам балар.

8	Талламан болх «Нана».	1	Дешархойн хаарш таллар.
9	Галаташ тлехь болх бар Бехкаман саттам.	1	Хандешан бехкаман саттам стенах олу хаар. Муьлха суффиксаш тлеххетарца кхоллало бехкаман саттамехь долу хандешнаш, коьрта маса хан церан дешархошна дийца.
10	Хандешан лааран саттам. Тледожоран саттам.	1	Хаа деза, лааран саттаман хандешнаш кхолла а,уьш талла а, дешан хлоттам билгал а боккхуш болх бар. Хаа деза, муьлхачух олу хандешан тледожоран саттам, муха кхоллало иза, хлун билгалонаш йу цуьнан кхетам балар.
11	Хандешан хьалхара спряжени.	1	Дешархошна хандешан хьалхарчу спряженех лаьцна кхетам балар.
12	Хандешан шолгла спряжени.	1	Хандешан шолгладу спржених кхетам балар, и муьлхачу билгалонашца кхетайо хаар.
13	Хандешнийн кхолладалар.	1	Хаа деза, муха кхоллало хандешнаш. Хандешнийн кхолладаларан некъаш дешархошна довзийтар.
14	Хандешан хаттаран кепаш.	1	Хандешан хаттаран кепех кхетам балар .
15	Талламан болх«Имран».	1	Берийн хаарш билгалдахар
16	Хандешнашца дацаран дакъалгаш нийсаяздар. Галаташ тлехь болх бар	1	Хандешнашца дацаран дакъалг ца, ма муха йаздо дешархошна кхетам балар. . Галаташ тлехь болх бар.
17	Хандешнийн чаккхенгахь н йаздар.	1	Хандешнийн чаккхенгахь н йаздарх лаьцна дийцар.

18	Хандашах лаьцна ламийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.	1	Хандашах ламийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.
19	Масдар.	1	Масдаран грамматически билгалонаш йовзийтар, и муха кхоллало хаар. масдарний, хандашний йуккъехь хӀун башхалла йу, уьш вовшех муьлхачу билгалонашца къастадо билгалдаккхар.
20	Масдар классашца а, терахьашца а, кепашца а хийцадалар.	1	Масдаран класс а, терахь а билгалдаккха хаар. Классан гайтам мичхьа хила тарло (дашна хьалха а, йуккъехь а). Цунна масалш дало хаа деза.
21	Масдаран легар.	1	Ламийнарг тӀечӀагӀдар. Дешархойн хаарш таллар.
22	Дакъалг ца масдарца нийсайаздар. Масдаран синтаксически гӀуллакх	1	Масдарца дацаран дакъалг ца нийсаздарх лаьцна кхетам балар. Муха йаздо дацаран дакъалг ца хьалха а, дешхьалхенашна тӀехьа а нисделча хаар. Предложенин муьлха меже хуьлий лела масдар. Стенах олу масдаран карчам. Муьлха предложенин меженаш хуьлий лела уьш. Царна жоп дала дешархой ламор.
23	.Масдар. ламийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.	1	Дешархоша ламийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар.
24	Куцдош.		Муьлха билгалонаш йу куцдешан. ХӀун башхалла куцдашний, билгалдашний йуккъехь. Муха къасто деза уьш вовшех хаар.
25	Куцдешнийн тайпанаш.	1	Куцдешнийн тайпанаш довзийтар, цара муьлхачу хаттаршна жоп ло, хӀун гойту хаар.
26	Талламан болх «Зеламха цӀавар».	1	Дешархойн хаарш таллар.

27	Глалаташ тлехь болх бар. Куцдешнийн кхолладалар.	1	Муьлхачу кьамелан дакьойх кхоллало куцдешнаш, уьш муха кхоллало хаар.
28	Куцдешнийн нийсайаздар.	1	Куцдешнийн нийсайаздарх лаьцна кхетам балар.
29	Ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар.	1	Дешархоша ламийнарг карладаккхар, тлечлаглар.
30	Дештлаьхьенийн тайпанаш.	1	Хаа деза, муьлхачу тайпанийн хуьлу дештлаьхьенаш. Муьлхачу билгалонашца кьастайо уьш вовшех. Муьлха башхалла йу дешхьалхенний, дештлаьхьенний йуккьехь дешархой кхетор
31	Хуттургаш. Хуттургаш, церан тайпанаш а.	1	Хлун маьлна ду хуттургийн предложенехь предложенеш тлехь долчу дешнашна йуккьехь. Хуттургаш каро хаар. Хуттургийн муьлха тайпанаш ду хаар. Цара предложенехь деш долу глуплакх гайтар.
32	Айдардош. Айдардешнийн нийсайаздар.	1	Айдардешнаш, церан тайпанаш нийсайаздан ламор.
33	Талламан болх «Блаьстенан суьйре».	1	Дешархойн хаарш таллар.
34	Глалаташ тлехь болх бар. Ламийнарг карладаккхар (тест).	1	Айдардешнех лаьцна дешархошна кхетам балар.

Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап

Раг1	Урокан ц1е	Маса сахьт	Хан	Карара хан	Билгалдаккхар
1	Нохчийн маттах дош.	1	03.09		
2	6-7 классашкахь 1 амийнарг карладаккхар. Билгалдош, цуьнан билгалонаш.	1	10.09		
3	Ц1ерметдош, цуьнан билгалонаш. Хандош, цуьнан билгалонаш.	1	17.09		
4	Талламан болх «Шемал Нохчийчохь»	1	24.09		
5	Г1алаташ т1ехь болх. Литературни меттан стилаш	1	01.10		
6	Диалог – текстан кеп. Диалоган кепаш	1	08.10		
7	. Хандешан саттамаш. Билгала саттам	1	15.10		
8	Талламан болх «Нана».		22.10		
9	Г1алаташ т1ехь болх бар Бехкаман саттам	1	05.11		
10	Хандешан лааран саттам. Г1едожоран саттам.	1	12.11		
11	Хандешан хьалхара спряжени	1	19.11		
12	Хандешан шолг1а спряжени	1	26.11		
13	Хандешнийн кхолладар	1	03.12		
14	Хандешан хаттаран кепан	1	10.12		
15	Талламан болх«1имран».	1	17.12		
16	Хандешнашца дацаран дакъалгаш нийсаяздар. Г1алаташ т1ехь болх бар	1	24.12		
17	Хандешнийн чаккхенгахь н1яздар.	1	14.01		
18	Хандашах лаьцна 1 амийнарг карладаккхар,	1	21.01		

	тлечлаглар.				
19	Масдар.	1	28.01		
20	Масдар классашца а, терахьашца а, кепашца а хийцадалар.	1	04.02		
21	Масдаран легар.	1	11.02		
22	Дакъалг ца масдарца нийсайаздар. Масдаран синтаксически глуклакх	1	18.02		
23	Масдар. Тамийнарг карладаккхар, тлечлаглар.	1	25.02		
24	Куцдош.		04.03		
25	Куцдешнийн тайпанаш.	1	11.03		
26	Талламан болх «Зеламха цлавар».	1	18.03		
27	Галаташ тлехь болх бар. Куцдешнийн кхолладалар.	1	25.03		
28	Куцдешнийн нийсайаздар.	1	08.04		
29	Тамийнарг карладаккхар, тлечлаглар.	1	15.04		
30	Дештлабхъенийн тайпанаш	1	22.04		
31	Хуттургаш. Хуттургаш, церан тайпанаш а.	1	29.04		
32	Айдардош. Айдардешнийн нийсайаздар.	1	06.05		
33	Талламан болх «Блаьстенан суьйре».	1	13.05		
34	Галаташ тлехь болх бар. Тамийнарг карладаккхар (тест).	1	20.05		

МХГ1Ф

Талламан болх № 1

Шемал Нохчийчоь

Шаьш долчу туйша иккхина Шемал Даьттахахь декъалвора нохчаша.Цуьнансийдеш, сту а бийна,шун х1оттийра.Кхо де даьккхира цо цигахь.Ткъа Бенахь жимма хьевелира иза.Кхузахь хазахетар а хилира цунна.Шемалан дукхайезачу зудчо Пет1амата к1ант вира кхузахь.Беной а ца ийшира даьттахойл. К1антана ц1е туйллуш, масех бежана а дуйш,саг1а даьккхира цара.Иштта Бенахь дуьнена велира т1аьхьа паччахьан эскаран инарла-майор хинволу Мохьмад-Шафи.

Талламан болх № 2

Нана.

Социйлехь, х1ара бен стаг вацара. йа кхин нах хуьлу хан а йацара иза-м:буьйсанна цхьайтта даьллера. 1аьнан заманахь 1арж ма лой пхий даьлча.Шело йуьйлура дег1ах чекх.Мох а бара йуткьачу шакарца тоькан серашна т1ехула уьдуш.Наггахь некъа т1ехула дорцан к1ур а хьобдура.Х1ара ша лаьттара карара бер шена т1е а кьуьйлуш,кхерамца гондахьа хьобжуш,машине сатийсина, йуьрта бог1учу новкъа хьежна ши б1аьрг лаза а баьлла,когех ша т1улгаш а хилла.

Ворх1,барх1,исс,итт,цхьайтталг1а сахьт ду,ткъа к1ант-м вала мега больнице кхачале.

Суьйранна арара г1уллакхаш а дина ша чуйирзича,1арж а велла,бетах чопаш а йина,наггахь бен са а ца доккхуш 1уьллуш карийра кхунна иза.Ламанан йурт йу,цхьаннан а машина а йац.(М.Бексултанов)

Талламан болх № 3

1имран

Мазлаг1а лаьттачу уьйт1ара охваваьлча,тог1и чохь чехка дог1уш хи а долуш, йукьачу хьуьнан хазчу меттехь дара шира ц1енош.Цигахь вехаш вара б1енгара ваьлла воккха стаг 1имран а, цуьнан х1усамнана Себила а.1имран хьуьнхо вара.Шен шерашка ца хьобжуш,цо х1инца а болх бора:мангал а хьокхура,дечиг а доккхура,накхарш лехьадора.

Аька школера ц1а хецча а,вувшта мукъадевллачу деношкахь а йуьртара бераш а дог1ура и волчу.Цаьрца хуьлура хьуьнхачун берийн бераш а.Эх1,ма сакъералора-кх церан орцахь! Мел дукха дара цигахь тайп-тайпана олхазарш!Воккхачустагана гуш цахиларх,декарх а девзара уьш.Цунна хаьара церан амалш,дахар, бен муха,мичахь,стенах бо,х1ун у,хьуьнхахь 1а доккхурш муьлхарш ду.1имрана царех лаьцна вуно говза дуйцура берашна.Кегийчарна ч1ог1а тамашийна хетара и дерриге а.(124 дош)

Талламан болх № 3

Зеламха ц1а вар.

Зеламха,шен вешица цхьаьна,сарахь бен ц1а ца кхечира.Хьовзош серах бина х1оз лохачу утарми т1ера хьала а баьккхина,д1адиллира Зеламхас шен ден кет1ара з1ар.Кел чохьха ваьллачу цунна даима ша 1ийначохь-раг1у хьалха-1аш шен деда Б1ахо ца гира.Цу балхо вохийна Зеламха жимма сецира.Тишалла раз а йаьлла лаьттачу лохачу уче хьалха боллура цхьа боккха кхор.Замано ца кхойнера иза а.Дика дагадог1ура Зеламхина,жима волуш ша цу т1ера мерза кхораш диьна.Х1инца къанбелла и кхор,цхьаьнга арз деш айина деха куьйгаш санна,шен дерзана,1аьржа генаш а айдина лаьттара.Уче хьалхашхула тесначу т1ерг1а т1ехь йург1анаш а,кьорза истанг а кхозура.Зеламхина цу сохьта бевзира и Бицин г1ирс.

Талламан болх № 4

Б1аьстенан суьйре.

Хаьий хьуна, доттаг1а,нохчийн лаьмнашкахь б1аьстенан суьйре мел хаза хуьлу?Гобаьккхина, б1аьрг мел кхочу а, гуш хуьлу,говзачу куьйгаша лерина басар хьаькхча санна, лилула-сийна басеш. Царна т1ехь техкачу стеша а, коканийн коьллаша а, хьаьрса-хьечаша а хьалхехь заза доккхий, мел генара йуьрта кхачайо цхьа ша-тайпа тамашийна хаза хьожа.Лаьмнашна т1ехьа бала карах ца долуш, тийсалуш, сецалуш, буха г1ертачу малхо шен дашо з1аьнарш басешца д1аржайой,исбаьхьа суьрташ х1иттош лепо доладо басешна куз хилла 1охку и хаза зезагаш.1аламан х1оттамах даккхийдеш, царна т1ехула дайн хьийзаш хуьлу басна тайп-тайпана долу полларчий, дахарна саьхьара долу наххаранмозий, з1уганашший.